

יום הזיכרון לשואה ולגבורה התשפ"א

בנושא שמונים שנה לתחילת ההשמדה ההמונית – "עד היהודי האחרון"
מומלץ לתלמידי י"א-י"ב

מבוא

"לשכוח את המתים יהיה כמעט כמו להרוג אותם שוב" (אלי ויזל)

עד היהודי האחרון

יום הזיכרון לשואה ולגבורה יחול השנה ביום חמישי, כ"ז בניסן תשפ"א, 8.4.2021, ויעמוד בסימן שמונים שנה לתחילת ההשמדה ההמונית, "עד היהודי האחרון".

לפני שמונים שנה, עם הפלישה הגרמנית לשטחי ברית המועצות במבצע ברברוסה, פתחו הנאצים בהשמדה המונית ושיטתית של יהודים. בשבועות הראשונים לפלישה, נורו בעיקר גברים, אולם החל מאמצע אוגוסט 1941, התרחב מעגל הרצח וכלל גם נשים וילדים במטרה להגיע "עד היהודי האחרון". שורדי השואה נוהגים לומר: אנחנו הדור שזוכר. ללא הדורות הבאים, לא יהיה מי שיזכור.

פתיחה

שאלה לדיון: מה המשמעות לדעתכם של הנושא המרכזי "עד היהודי האחרון?"

גוף הפעילות

חלק א'

חלוקה לקבוצות

נעמיק בסיפורם של ארבעה שורדי שואה במטרה להבין את השפעת המדיניות הנאצית על היהודים.

עדות אברהם קפיצה	עדות קופל פייקוביץ'	עדות סטלה ישראל פרנקו (סרטון ונספח 2)	עדות דינה בייטלר (סרטון ונספח 1)
----------------------------------	-------------------------------------	---	--

שאלות מנחות לעבודה בקבוצות (נחלק את הכיתה לארבע קבוצות או לארבעה חדרים):

1. במהלך הצפייה ובעת קריאת העדות, כתבו את התחושות שסיפור העדות מעלה בכם.
2. כיצד מטרת הגרמנים "עד היהודי האחרון" באה לידי ביטוי בסיפור העדות?
3. העדים הללו היו ילדים ונערים צעירים בתקופת השואה והם מספרים את עדותם בבגרותם. לדעתכם, איזה מסר הם מבקשים למסור לכם בעדותם?

במליאה

דיון מונחה לאחר הצפייה והקריאה: כל קבוצה מציגה את סיפורו האישי של שורד השואה.

חלק ב'

פונאר – עבודה אישית

באביב 1943, ארגנו תחרות יצירה מוזיקלית בגטו וילנה במטרה לעודד חיי תרבות בגטו. אלק וילקובסקי, לימים אלכסנדר תמיר, היה אז נער בן 12 והוא כתב יצירה לפסנתר בשם "פיאנו". הלחן היה לחן של שיר ערש והוא זכה במקום הרביעי בתחרות. לאחר התחרות, חיבר אביו של אלכסנדר, ד"ר נח וולקובסקי, מילים לבית אחד ליצירה, ובהמשך נוספו לו בתים נוספים פרי כתיבתו של המשורר שמרקה קצ'רגינסקי, שהיה סופר, עיתונאי, משורר ופרטיזן במלחמת העולם השנייה. השיר הושר לראשונה עוד בימי הגטו ותורגם כבר אז מיידית לרוסית. אברהם שלונסקי תרגם את השיר מיידית לעברית.

[לקריאה נוספת על הרצח בגיא ההריגה פונאר \(ראו גם בנספח המצורף\)](#).

האזינו לשיר המצורף (מילות השיר מופיעות ב**נספח**) וכתבו אילו תחושות הכותבים התכוונו להעביר לקוראים ולמאזינים.

כתבו מכתב, פסקה, בית נוסף לשיר או ציירו את תשובת הבן לאימו או לאביו.

שיתוף במליאה בתשובות התלמידים.

בשיעור זה נפגשנו עם שורדי שואה דרך העדויות שלהם ודרך שיר שנכתב באותם ימים על רקע האירועים. נסיים את השיעור בדבריה של שרה ליבוביץ', שורדת שואה ילידת צ'כוסלובקיה שכתבה בפתח עדותה שורות אלו:

"הסיפור הזה מטורף והזוי, חסר היגיון אנושי, חסר אנושיות.

והסיפור הזה – הוא אמת לאמיתה.

הוא מה שקרה לי במשך שנה אחת בחיי,

בהיותי נערה בת שש עשרה באושוויץ.

הסיפור הזה הוא חלק ממני, ניצולה יחידה מכל משפחתי,

הסיפור הזה הוא של עם ישראל כולו, של כולנו.

אני מקווה שתצאו ממנו חזקים יותר, מאמינים יותר,

אוהבים יותר את החיים, מבינים את ייעודכם."

ניקח את מילותיה של שרה ליבוביץ' איתנו כצידה לדרך, כפנס וכמצפן.

שאלה למחשבה

מה תפקידה של החברה הישראלית בשימור הזיכרון? כיצד עלינו לפעול כדי שבעתיד הנושא לא יישכח?

דינה בייטלר

דינה בייטלר לבית לוין נולדה בוויילנה בשנת 1934, ילדה שנייה במשפחה של שלושה ילדים. בשנת 1940, כשהייתה וילנה תחת כיבוש סובייטי, גורש אביה לסיביר באשמת היותו קפיטליסט. ב-1941 כבשו הגרמנים את וילנה, ודינה, אימה ושני אחיה נכלאו בגטו. באקציה שנערכה בגטו, נתפסו דינה, אחיה הבכור וסבתה ונלקחו לבור ההריגה פונאר. על שפת הבור הם נורו עם עוד אלפי יהודים שהובאו מהגטו.

[סרטון](#)

סטלה פרנקו

נולדה ברודוס ב-1926, הבכורה במשפחה בת שבעה ילדים. עד 1943, נראתה המלחמה רחוקה מרודוס ולא סיכנה אותה.

ביולי 1944, נכנסו הגרמנים אל הכפר וכינסו את כל היהודים בבניין. יממה לאחר מכן, הועמסו אלפיים היהודים על ארבע ספינות משא לפיראוס. כמעט חודש אחר כך, ללא מזון ומים, הגיעו לאושוויץ-בירקנאו.

היהודים ששרדו במסע עברו מייד סלקציה. אביה של סטלה היה צעיר ובריא למדי, אך הוא בחר ללכת עם הוריו הזקנים ועם בתו הקטנה, וסטלה נותרה לבדה מכל משפחתה.

[סרטון](#)

עדותו של קופל פייקוביץ', מתוך: "ספר טיקטין"

"יום אחד... חזר לזנסקי מהכנסיה בעיר וסיפר כי בכנסיה שמע משהו אודות היהודים... כן סיפר לי אודות בורות שחפרו ביער לופחובה. הוא טען שהבורות נועדו לשמש עמדות הסוואה לטנקים, אך אני בכל זאת חפצתי לבדוק את הדבר בעצמי ולראות את הבורות במו-עיני. לפנות ערב הובילני הגוי ליער לופחובה שם נתגלו לעיני שני בורות ענקיים כעשרה מטר אורך חמישה מטר עומק וחמישה מטר רוחב הבור – לא היו אלה בורות בשביל טנקים ליבי ניבא לי רעות. חזרתי לטיקטין, בבית סיפרתי את כל מה ראיתי ושמעתי ואף גיליתי בפניהם את חששותי... אמי לא רצתה להקשיב לדרשתי, היא טענה שעלינו להשאר עם כל בני העיירה... כל המשפחה דבקה בדברי-אמא. וכך נשארנו איפא בעיר עד אותו יום מר... עשרים ושמונה באוגוסט, כאשר כל בני העיר השכימו בבוקר, התאפסו בכיכר השוק... בכיכר השוק מצאתי כבר משפחות רבות שהקדימוני ועמדו קב' קב' מסתודדים ומטקסים עצה מה עליהם לעשות, בעיקר עסקו בניחושים, איש לא שיער, או לא רצה לשער, מה באמת צפוי ליהודי טיקטין. לפתע נשמע רעש מכוניות קרבות, בין רגע הוקף כל השוק בחיילים מזויינים, חוש הקיום שבקרבי ניעור בי לפתע ניתרתי ממקומי, פילסתי לי דרך בין העומדים, וממש מתחת לאפם של הגרמנים חמקתי מהכיכר. במשך יומיים הסתתרתי אצל כפרית. היא ניסתה לעזור לי לברר מה עלה בגורל משפחתי ואף נסעה במיוחד לשם כך לטיקטין אך שבה כלעומת שבאה כי משמרות המיליציה סגרו על העיר – אין יוצא ואין בא.

ביום השני בחצות לילה התגנבתי... והגעתי לחצר ביתי שבטיקטין, בחשאי עברתי את כל החדרים, חיפשתי בכל פינות הבית ואף קראתי בשמות יקירי אולי נותר בהם מישהו – אך איש לא ענה..."

עדותו של אברהם קפיצה, מתוך "נער צעיר משיח עם המוות" (עמ 33-35)

באותו בוקר של ה-25 לאוגוסט, אחרי ליל העוצר שבו מנעו פטרולים של המשמר המקומי יצירת קשר בין היהודים. התכנסו רוב יהודי העיר אל רחבת השוק. בירכתי הרחבה הועמד שולחן ועליו רשמו ז'נדרמים פולנים ושלושה חיילים גרמנים את שמות המתייצבים. כאילו שהיתה חשיבות גדולה להעמדת פנים של פורמליות... הגרמנים צרחו את פקודותיהם בקולי קולות והפולנים, עם עבדים, מיהרו לציית. מגלבי גומי הופיעו בידי הז'נדרמים הפולנים וכלי נשק בידי החיילים. איש לא יכול לצאת בעד טבעת הברזל שסגרה על הנאספים.

בשמונה בבוקר התחיל תהליך המיון. שלוש קבוצות נוצרו במקום: בעלי מלאכה, בני נוער וצעירים, וקשישים. הכל התנהל כמו בחלום בלהות: צעקות, הדיפות, פנים מלאי אכזריות, איומים גסים ומכות.

עם סיום המיון הופיעו בכיכר שבע משאיות מלאות אנשי הגסטאפו, אוחזים במכונות יריה. הם קפצו מתוך המכונות כמו בתרגיל צבאי חי והקיפו את הכיכר. הנשים, הזקנים והילדים הועמדו בצד אחד ובצד השני נערכו הגברים הכשירים להליכה. הטור חולק לרביעיות, תוך הקפדה על הצורה. בראש צעדו גבוהי הקומה, חצ'קל די בויכער (הגבוה), יעקב חורושובה סוחר העצים וחותרנו משה גר. אחריהם הכלי-זמרים, דניאל דויטש, החייט בעל החצוצרה, שמלקע סוקולוביץ המתופף ואלי קבקא הכנר, אביו של משה, חברי. קציני הגסטאפו פקדו עליהם לנגן את "התקווה"... באותה עת הסתיימה גם העלאתם של הנשים והילדים על המשאיות שיצאו לכיוון הכפר.

השמיים התקדרו. גשם טפטף. מזג האוויר הסגרירי באמצע הקיץ כמו הלם את אווירת היגון. יהודי טיקטין נכלאו בבניין בית הספר בזאבאד. נאמר להם שבקרוב יועברו לגטו צ'רבוני. גם הז'נדרמים הפולנים קיבלו אותו מידע. מסך העשן השקרי טשטש את ערנות הקורבנות. מדי עשר דקות הגיעה למקום משאית שהועמסה מעבר לתכולתה. המשאיות עשו פניהן אל יער לופוחובה, אל אותם הבורות מעוררי החלחלה, שני בורות גדולים באורך שנים עשר מטר, ברוחב ארבעה מטר ובעומק חמישה מטר. השלישי היה קטן מהם.

לתוך הבורות האלה הושלכו האנשים, חלקם – בעודם בחיים. חיילים גרמנים שעמדו על פתח הבורות קצרו בהם עד שלא נותרה נפש חיה. מדי עשר דקות הגיעה למקום משאית מלאה אנשים ומדי עשר דקות חזר ונשנה המחזה המחריד...

בתום היום, כשהשמש נאספה, נטבחו למעלה מ-1700 יהודים. בערב כוסו הבורות על ידי איכרים פולנים. הגרמנים שהשגיוחו על מלאכת טשטוש הראיות, סיפרו להם שאלו הם גופות חללי מלחמה. אולם הפולנים ידעו את האמת. במו עיניהם ראו נשים, זקנים וילדים רצוחים. עד שעות רבות לאחר כיסוי הבורות נעה האדמה וזעה בלא מנוחה, קולות הנרצחים זעקו מתחת לפני האדמה...

למחרת היום התחדש המבצע. ז'נדרמים פולנים עברו מדלת לדלת והוציאו את אלה שלא התיצבו בכיכר – בעיקר נשים, ילדים וזקנים. הם הועמסו על המשאיות והובלו אל סופם. בשתיים אחר הצהריים ב-26 לאוגוסט נסתיים הטבח. הבור השני התמלא עד שפתו והעיר טיקטין התרוקנה מיהודיה.

גיא ההריגה פונאר

אתר השמדת המונים ליד וילנה. מקום נופש מיוער, עשרה ק"מ מדרום לוויילנה, על הכביש הראשי לגרודנו. בשנים 1940-1941 הכינו השלטונות הסובייטים במקום בורות ענקיים למכלי דלק, אך לא הספיקו להתקין את המכלים.

בתקופת הכיבוש בידי הגרמנים, הייתה פונאר על בורותיה מקום לרצח רבבות מיהודי וילנה והסביבה וכן של שבויי מלחמה סובייטים ושל אזרחים מתנגדי הנאצים. הקורבנות הובאו לפונאר ברגל, ברכב וברכבת, בקבוצות של מאות ואף של אלפים, ונורו אל הבורות בידי אנשי אס אס ומשטרה גרמנים שהסתייעו במשתפי פעולה ליטאים. רצח המוני היהודים בפונאר החל בסוף יוני-תחילת יולי 1941 ונמשך עד תחילת יולי 1944. תחילה נקברו הנרצחים בבורות שבמקום. בספטמבר 1943, החלו לפתוח את הבורות ולשרוף את גוויות הנרצחים כדי למחוק את עקבות הפשע. בשרפת הגוויות הועסקו כשמונים אסירים יהודים. בליל 15 באפריל 1944, ביצעו אסירי פונאר בריחה נועזת, רובם נהרגו במקום, אך 15 מהם הצליחו להימלט ולהצטרף לפרטיזנים ביערות רודניקי. לפי הערכות שונות, נרצחו בפונאר בין 70,00 ל-100,00 נפש, רובם המכריע יהודים.

פונאר

נח וולקוביסקי, שמריהו (שמר'קה) קצ'רגינסקי

תרגום לנוסח עברי: אברהם שלונסקי

לחן: אלכסנדר תמיר (וולקוביסקי)

[סרטון](#)

שֶׁקֶט, שֶׁקֶט, בְּנֵי נְחִירֶשָׁה!
כָּאן צוֹמְחִים קְבָרִים,
הַשּׁוֹנְאִים אוֹתָם נָטְעוּ
פֶּה מַעֲבָרִים.
אֶל פּוֹנָאר דְּרָכִים יוֹבִילוּ,
דֶּרֶךְ אֵין לַחֲזֹר,
לְבִלִי שׁוֹב הֵלֶךְ לוֹ אָבָא
וְעֵמֹל הָאוֹר.
שֶׁקֶט, בְּנֵי לִי, מִטְמוֹנִי לִי,
אֵל נִבְכָּה בְּכָאָב!
כִּי בֵין כֹּה וְכֵן בְּכִינוּ
לֹא יִבִּין אוֹיֵב,
גַּם הַיָּם גְּבוּלוֹת וְחוֹף לוֹ,
גַּם הַכָּלָא סִיג וְסוֹף לוֹ –
עָנוּתָנוּ זֹאת
הִיא בְּלִי גְבוּלוֹת,
הִיא בְּלִי גְבוּלוֹת.

תּוֹר אָבִיב בָּא אֶל אֲרָצָה,
לָנוּ סֵתוּ אֲבֵל
אוֹר גָּדוֹל בְּכָל זְרוּעַ,
וּסְבִיבָנוּ לִיל.
כָּבֵר הַסֵּתוּ יִזְהִיב צִמְרָת,
הַמְכָאָב יִגְבֵר,
שְׁפוּלָה הָאֵם נִשְׁאָרֶת:
בְּנָה הוּא בְּפוֹנָאר.
מִי הוֹיִלְיָה הַנִּכְבָּלֶת
כָּבֵר יִשְׁאוּ דְכָיִם,
זוֹעֲפִים קִרְעֵי הַקֶּרֶחַ
נִשְׁאִים לַיָּם
תִּמְגַּר חֲשֶׁכֶת יְמִינוּ,
אוֹר גָּדוֹל יִזְרַח עֲלֵינוּ,
בּוֹא, פָּרֵשׁ, עֲלֵה!
בְּנֶךְ קוֹרָא,
בְּנֶךְ קוֹרָא.

שֶׁקֶט, שֶׁקֶט, אֵל בְּסַעַר,
מְבוּעֵי הַלֵּב!
עַד אֲשֶׁר חוֹמוֹת תַּפְלָנָה,
נֶאֱלָם בְּכָאָב.
אֵל נָא, בְּנֵי לִי, אֵל תִּצְחַק נָא!
לֹא עֵת צַחוּק עֲכָשׁוּ:
צַר הַפֶּךְ אֶת אֲבִיבָנוּ
לְעֵלָה בְּסֵתוּ
אֵט יִפֹּךְ נָא הַמְבוּעַ:
שֶׁקֶט, בֶּן רַחוּם!
עִם הַדְּרוֹר יִשׁוּב גַּם אָבָא
נוֹמָה, נוֹמָה, נוֹם.
וּכְמוֹ וִילְיָה הַמְּשַׁחֲרָרֶת,
כָּאִילָן עוֹטָה צִמְרָת,
עוֹד תִּזְכֶּה לְאוֹר
בְּבוֹא הַדְּרוֹר,
בְּבוֹא הַדְּרוֹר!